

*Плугатар Тетяна Анатоліївна,
головний науковий співробітник
відділу організації наукової діяльності
Національної академії внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник*

МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОГО БЕЗБАР'ЄРНОГО ПРОСТОРУ В УКРАЇНІ

Питання безбар'єрності в Україні за останні роки перейшло із площини соціального захисту до рівня стратегічного напрямку державної політики. В умовах повномасштабної війни, збільшення кількості ветеранів із пораненнями та ампутаціями, внутрішньо переміщених осіб, громадян похилого віку та інших маломобільних груп населення проблема доступності набула особливої актуальності. Йдеться не лише про створення умов для осіб з інвалідністю, а про формування універсального, безпечного та інклюзивного середовища для всіх громадян.

Сучасний підхід трактує безбар'єрність як комплексну систему усунення фізичних, інформаційних, цифрових, освітніх, економічних та комунікаційних бар'єрів. Вона є необхідною умовою реалізації фундаментальних прав людини, забезпечення рівного доступу до публічних послуг, освіти, праці, транспорту, цифрових сервісів та участі у суспільному житті.

Фундаментом міжнародно-правового регулювання у сфері безбар'єрності є Організація Об'єднаних Націй та ухвалена нею Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, ратифікована Україною у 2009 році. Мета цієї Конвенції полягає в заохоченні, захисті й забезпеченні повного й рівного здійснення всіма особами з інвалідністю всіх прав людини й основоположних свобод, а також у заохоченні поважання до притаманної їм гідності [1].

Саме Конвенція закріпила перехід від медичної моделі інвалідності до соціальної та правозахисної, відповідно до якої головною проблемою є не стан здоров'я особи, а бар'єри, створені суспільством. Документ упровадив ключові концепції універсального дизайну та розумного пристосування, що передбачають створення середовища, придатного для використання максимально широким колом осіб без необхідності додаткової адаптації

Важливе значення для розвитку доступності має також Європейський акт про доступність (European Accessibility Act / ЕАА, Directive (EU) 2019/882) – це масштабне законодавство Європейського Союзу, яке встановлює єдині обов'язкові вимоги до доступності ключових цифрових та фізичних продуктів і послуг для людей з інвалідністю та функціональними порушеннями та визначає вимоги до доступності цифрових технологій, вебресурсів, банківських послуг, електронної комерції та засобів комунікації [2]. Для нашої держави цей документ є орієнтиром у процесі гармонізації законодавства з правом Європейського Союзу. Україна вже затвердила на урядовому рівні євроінтеграційний законопроект про цифрову доступність і активно впроваджує стандарти

Європейського акту про доступність через адаптацію державних сайтів, застосунку «Дія» та систем медіамовлення під потреби людей з інвалідністю.

Міжнародний досвід доводить, що безбар'єрність є не просто елементом соціальної політики, а базовою передумовою для реалізації фундаментальних прав людини та основою для досягнення Цілей сталого розвитку ООН, зокрема ЦСР 10 «Зменшення нерівності» та ЦСР 11 «Сталий розвиток міст та громад». Усунення цифрових і фізичних бар'єрів для людей із порушеннями зору, слуху, моторики чи когнітивних функцій відкриває їм рівний доступ до освіти, працевлаштування, безпеки та міського простору. Відтак, створення інклюзивного середовища – це стратегічний крок до подолання дискримінації та побудови справедливого суспільства, де кожна людина є повноцінним учасником суспільного та економічного життя.

Сучасна національна політика України у сфері безбар'єрності базується на фундаментальних засадах захисту прав людини. Її основою є конституційний принцип рівності прав і свобод людини та громадянина, закріплений у статті 24 Конституції України. У національному законодавстві базовим нормативно-правовим актом тривалий час виступає Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні». Цей документ прямо забороняє будь-які форми дискримінації за ознакою інвалідності та покладає на державу, органи місцевого самоврядування, а також суб'єктів господарювання імперативний обов'язок створювати безперешкодні умови для доступності фізичного середовища, об'єктів соціальної інфраструктури та послуг.

Важливим етапом еволюції державної політики, що ознаменував перехід від суто медичної до правозахисної моделі сприйняття інвалідності, стало ухвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року [3]. Стратегія запровадила комплексний підхід, виокремивши шість ключових вимірів безбар'єрності, які охоплюють усі сфери життєдіяльності суспільства: фізичну (доступна інфраструктура, транспорт, житло), інформаційну (доступність аудіо-, відео- та друкованих форматів, жестова мова, легке читання), цифрову (відповідність державних сайтів та застосунків стандартам WCAG), суспільну та громадянську (участь у житті громад, усунення упереджень), освітню (інклюзивне навчання протягом усього життя) та економічну (працевлаштування, розвиток соціального підприємництва).

Стратегічний документ реалізується через систему покрокових короткострокових планів дій. Зокрема, Кабінетом Міністрів України було затверджено оновлений План заходів на 2025–2026 роки [4]. Цей операційний документ має чітко виражений практичний характер, містить 798 конкретних заходів та охоплює понад 90 відповідальних виконавців з-поміж центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій та інших владних інституцій. Таке широке залучення суб'єктів свідчить про міжсекторальний характер реформи та прагнення держави забезпечити наскрізну безбар'єрність на всіх рівнях управління, що є особливо критичним в умовах подолання наслідків повномасштабної війни, масштабного відновлення та реінтеграції ветеранів і постраждалого населення.

Ефективне впровадження Національної стратегії потребує наявності чітких технічних регламентів та імперативних стандартів. На сучасному етапі ключовим інструментом реалізації державної політики у сфері просторової безбар'єрності виступають Державні будівельні норми ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд». Ці норми є загальнообов'язкові для виконання під час проектування, нового будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту та технічного переоснащення об'єктів будь-якого призначення. Зазначений нормативний документ дозволив суттєво наблизити українські стандарти архітектурної доступності до міжнародних вимог, зокрема до стандартів Міжнародної організації зі стандартизації (ISO), що є важливим кроком у контексті євроінтеграційних зобов'язань України.

Для забезпечення життєздатності цих норм діє державний механізм оцінювання та аудиту доступності публічних послуг та інфраструктури. Відповідно до затвердженої методології, обов'язковими об'єктами оцінювання виступають: шляхи руху до будівель (транспортна й пішохідна доступність, пониження, тактильні смуги); вхідні групи та внутрішні приміщення (ширина прорізів, відсутність порогів, ліфти); евакуаційні шляхи (маркування, системи оповіщення, безпечні зони); санітарно-гігієнічні приміщення (спеціалізоване обладнання, нормативні габарити); захисні споруди цивільного захисту (інклюзивність укриттів та сховищ, що є критичним питанням безпеки в умовах воєнного стану); інформаційні носії та засоби комунікації (наявність тактильних табличок, шрифту Брайля, звукових маячків, інклюзивних інформаційних терміналів, а також адаптованих вебсайтів для осіб із порушеннями слуху і зору).

Попри прогресивний характер оновленої нормативно-правової бази та її очевидну гармонізацію із міжнародними стандартами, процес практичного впровадження інклюзивних рішень в Україні стикається із низкою інституційних та операційних проблем. Головною деструктивною проблемою залишається неефективний механізм контролю, моніторингу та притягнення до відповідальності за порушення вимог архітектурної та інформаційної доступності. Відсутність жорстких санкцій та дієвого нагляду на етапі прийняття об'єктів в експлуатацію призводить до поширення практики так званої «імітаційної (формальної) безбар'єрності».

Окремим викликом є гострий брак фінансових ресурсів для комплексної модернізації застарілої радянської інфраструктури. Разом з тим, масштабні руйнування внаслідок бойових дій та майбутня відбудова відкривають перед державою унікальне вікно можливостей для реалізації міжнародного принципу «Build Back Better» («Відбудувати краще, ніж було»). Нові міста й об'єкти повинні зводитися виключно на засадах універсального дизайну, що є значно дешевшим, ніж подальша капітальна перебудова неінклюзивних споруд.

Протиріччя фіксуються і в цифровій сфері. Позитивним прикладом цифрової безбар'єрності є застосунок та портал «Дія», що демонструє високий рівень доступності електронних послуг. Однак значна кількість регіональних вебресурсів і надалі не відповідає сучасним стандартам доступності.

Аналіз поточної ситуації свідчить, що, нормативно-правова база України у сфері безбар'єрності загалом узгоджується з міжнародними стандартами Організації Об'єднаних Націй та Європейського Союзу, однак між законодавчим регулюванням і практичною реалізацією все ще існує суттєвий розрив. Подальший розвиток державної політики має бути спрямований не лише на ухвалення нових нормативних актів, а насамперед на посилення контролю за дотриманням чинних стандартів доступності, розвиток механізмів моніторингу та формування культури інклюзивності.

Подальший розвиток державної політики України на шляху до безбар'єрності залежить від зміщення акцентів із законотворчості на безкомпромісне правозастосування та юридичну відповідальність за порушення стандартів доступності. Це вимагає впровадження цифрового моніторингу, розширення повноважень громадського аудиту та системного навчання фахівців принципам універсального дизайну. Створення інклюзивного простору є не актом милосердя, а безальтернативний фундамент для функціонування справедливого, демократичного та безпечного суспільства.

Список використаних джерел

1. Конвенція про права осіб з інвалідністю : Конвенція; ООН від 13 грудня 2006 року // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 (дата звернення: 15.05.2026).

2. European Accessibility Act : Directive (EU) 2019/882 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on the accessibility requirements for products and services // EUR-Lex. URL: europa.eu (дата звернення: 15.05.2026).

3. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 року № 366-р // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: rada.gov.ua (дата звернення: 15.05.2026).

4. Про затвердження плану заходів на 2025–2026 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02 квітня 2025 року № 282-р // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: rada.gov.ua (дата звернення: 15.05.2026).